

ШУҚУР ХОЛМИРЗАЕВ

**ЎН САККИЗГА
КИРМАГАН
КИМ БОР**

Тошкент
«Ёзувчи» нашриёти

[@e_kutubxona](#)

Дарҳақиқат, 18 га кирмаган, севги боғларидан гул термаган ким бор?! Кимнинг юраги шу ёшда ўртанмаган, суюклисини интизор кутмаган?! Инсон борки, суюк кўнгил неъматидан баҳраманд бўлади. Баъзан изтироб чекади, ғамга ботади, гоҳо эса қувончи то-тидан еттинчи осмонда кезади.

Шукур Холмирзаев 35 йил муқаддам ўзбек адабиётига мана шу қиссаси билан кириб келган эди. Қисса ўз даврида беқиёс шов-шув-га сабаб бўлган ва ҳозир ҳам баҳс уйғотиши шубҳасиз, қолаверса, севган ва севилганлар учун бу китоб қадрсиз бўлмайди.

X 4702620201—11 — 1999 й.
М 362 (04)—99

ISBN 5-8255-0552-0

© Шукур Холмирзаев,
«Ёзувчи» нашриёти, 1999 й.

I

Жамшид уйғониб кетиб, ёнини пайпаслади — онаси йўқ, ҳали ҳам мажлисдан қайтмапти. Йиғлагиси келди-ю, қоронғи уйнинг сукунати босиб қўрқди. Секин деразага қаради.

Лахтак-лахтак қора, ҳўл булутлар боғ этаги томон осилиб борар, улар орқасидан сарғайиб ой кўринарди. «Тип-тип» томчи товуши келди. Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силкитдими, том устига шовдираб ёмғир суви тўкилди. «Ёмғир тинипти-да», деб ўйлади Жамшид ва яна ташқарига қулоқ тутди.

Ниҳоят, дарвозахонада от кишнади ва йўлакдан чилп-чилп этиб қадам товушлари эшитила бошлади. Товушлар яқинлашди, дераза олдидан ой нурини кесиб икки киши ўтди. Бири — ўрта бўй, иккинчиси — новча. Жамшид дарров таниди: ўрта бўйи — онаси. Новчаси ким бўлди?

Улар айвонда ғудиллаб гаплашишди. Сўнг Зайнабхон пальтоси этакларини шилдиратиб, даҳлизга кирди. Меҳмон эса хиёл энгашиб, лойли оёқларини устунга суркаб арта бошлади. Зайнабхон даҳлизда бир оз ивирсиб — афтидан ниманидир қидирди — сўнг уйга кирди. Жамшид шоша-пиша кўрпадан чиқиб, муштдаккина бўлиб ўтириб олди. Зайнабхон токчани тимирскилаб гугуртни топди, лампани ёқди, ёмғир зарралари йилтираб турган қошларини чимириб ўгириларкан, тўшакка кўзи тушди-ю, бўшашиб хўрсинди.

— Мажлис чўзилиб кетди-да, болам, — деди у узр сўрагандай шивирлаб ва чўккалаб ўғлини қучди, совуқ лаблари билан ўпди. Жамшид пиқиллаб йиғлаб юборди, жунжикиб кўрпа остига кирди.

— Ухла, ухлагин энди, — деди она уни эркалаб, — мана, мен келдим. — Кейин ўрнидан туриб, ён-берига.

қидириниб қаради ва яна ўғлининг устига энгашиди. — Меҳмонхонанинг калити қаерда?

— Билмайман, — пичирлади Жамшид кўрпа тагидан.

Зайнабхон яна ён-берига қаради-да, чўзилиб кампирнинг лўла-болишини астагина туртди. Қора шол рўмолини иягидан ўтказиб бошини чирмаб ташлаган кампир уйғонди-ю, чўкик оғзидан нос бўйини таратиб ўшқира кетди:

— Ҳи, майлисинг ҳам ордона қолсин. Болангнинг феълини биласан-қу, жавоб олиб келавермайсанми!

— Секинроқ, — шивирлади Зайнабхон. — Мажлисда мен тўғримдаям гап бўлди-да, онажон. Мени «Ғалаба» колхозига партком қилиб тайинлашди.

Кампир қизига тикилган кўйи жим қолди, сўнг болиши тагидан носқовоғини топиб, бир-икки силкитди-да, уни чўкиртақ тишига тиқ-тиқ уриб нос отди.

— Бу атрофда ундай калхос йўқ-у?

— Даштда у, — деди Зайнабхон сабрсизлик билан.

Кампир қизига оғриниб қаради.

— Яна кетаркансан-да?

Жувоннинг чеҳрасига дафъатан илиқ бир меҳр тошиб, маъюс кулимсиради.

— Кетаман. Кетишим керак экан. — Сўнг деразага кўз ташлаб олиб, шошилди. — Онажон, ўша колхознинг раисиям мажлисда бор эди. Илгаритдан танишмиз. Ўртоқлардан. Гостиницада жой йўқ экан, олиб келдим. Меҳмонхонада ёта қолсин, эрта билан туриб кетади. Балки ўзим ҳам у киши билан... — Ўғлига қараб олиб, давомини айтмади, калитни сўради.

— Сен ўртоқлардан деганинг билан... — ғудуллади кампир, — минг қилсаям эркаксиз уй...

— Онажон...

— Токчани кўр, — деди кампир.

Зайнабхон калитни топгач, яна ўғлининг ёнига чўккалади. Уни ўпиб чиқиб кетди.

Кампир гиламни қатлаб, носини тупурганидан кейин ҳам томнинг вассаларига узоқ тикилиб ётди. Сўнг чуқур хўрсинди-да, кўзини юмди.

— Момо, эшикка чиқаман, — деди Жамшид бир маҳал.

— Кийимингни кийиб чиқ, — деб ғулдиради буви.

Жамшид эшикни очиши билан қаршисидаги меҳмонхона эшиги ҳам очилиб кетди. Тўрда, сариқ этигини кўр-

пача тагида қатлаб ўтирган барваста киши кўринди. Онаси енглари шимарилган, офтоба кўтариб чиқиб келарди.

— Ҳа, ҳа? — деди у Жамшидга. — Ухламадингми ҳалиям? Шамоллаб қоласан, кир уйга.

— Ким у, Зайнабхон? — тўрдан гап отди раис.

— Ўғлим, ўртоқ Жалолов, — деди Зайнабхон, — Жамшид.

— Жамшидми? Оббо, шер-эй! Қани бери ке-чи, танишайлик мундай. — Жалолов ўз уйида ўтиргандек ўзини эркин тутарди.

— Кир, кўриш-у, дарров чиқиб ухла.

Жамшид бу одамга ўзининг илгаритдан бир қадар таниш эканини ҳис этиб, ичкарига кирди.

Меҳмон — ёноқлари кенг, бетлари тандирдан янги узилган уй нонидай қизил, кўпчиган, ўрта яшар киши Жамшидни ёнига ўтқизди. Малла, жун чакмонининг барини очиб, уни ўради. Жамшиднинг димоғига қандайдир таниш кўкат ҳиди урилди-ю, бу одамни қаердадир кўргандай бўлди, лекин уни биринчи кўриши эди.

— Энамни пойлаб ухламай ўтирдим де?

Жамшид бош ирғади.

— Энанг бирон ёққа кетиб қолса, унда нима қиласан?

— Мен ҳам... бораман-да.

— Оббо, сен-эй. Мен билан даштга бормайсанми?

Жамшид бош қимирлатди.

— Сени қара-ю! Бу ерда нима бор? Дашт яхши: кенг, ҳар хил гуллар очилиб ётипти. Ёзилиб, яйраб ўйнайсан. Сен тенги Тилов деган ўғлим бор менинг. У билан ўртоқ бўласан. У сени томоша қилдиради. Борасанми?

Жамшид илжайиб, сузилиб, эшикка қаради.

Жалолов кулди.

— Борасан. Энанг ҳам боради. Эҳ-ҳе, тукларинг тик-кайиб кетибди-ю? Совқотибсан. Бор, чопонингни кийиб ке.

— Менинг чопоним йўқ. Палтуним бор.

— Ҳа, майли, палтунингни кийиб ке.

Жамшид чиқди. Лекин ҳали уйғоқ ётган бувиси уни маҳкам ушлаб, иссиққина қўйнига солди ва қайта чиқармади.

— Моможон, даштга борамиз, — деб пичирлади Жамшид.

— Ухла, — деди бувиси.

— Уёқда... онамнинг ўртоғини ўғли бор, Тилов деган.

— Бўлди.

Аммо онаси келиб ёнига ётгачгина Жамшид уйқуга кетди.

Жамшид уйғонганида дераза ойнасида бир даста олмос нур ёнар, ташқарида товуқларига дон сочаётган бувисининг овози эшитиларди:

— Тув-тув... беҳ-беҳ...

Ёнидаги бўш ўринга кўзи тушди-ю, кўзларини уқалаб, меҳмонхонага чопди. Ундан чиқиб, дарвозахонага қаради. На онаси бор эди, на унинг ўртоғи. Дарвозахонада ҳамиша орқа туёғининг учини ерга қадаб турадиган сариқ жийрон отлари ҳам йўқ эди.

Шоҳсупа ёнида, эски дўппидан товуқларга қўноқ сочаётган кампир:

— Кетишди, — дея кўча эшигига эринчоқ назар ташлади.

— Даштгами?

— Даштга.

— Нимага мени уйғотмадингиз?

— Ошиқма, қўзим. Эрта келиб сениям опкетишади. Кўчиб кетасизлар. Онанг жой тайёрлагани кетди.

— Ур-ре! — Жамшид ирғишлаб пастга тушди, лекин селгимаган ерда оёғи тойиб чўккалаб қолди: уйға қайтиб, қўнжи узун ботинкасини кийиб чиқди. — Дашт яхши, моможон! Гуллар кўп! Бориб, Тилов билан ўртоқ бўламан! У мени томоша қилдиради. Сиз ҳам борасиз-а, моможон?

Момо дони бўшаган дўппини супанинг қирғоғига уриб қоқди.

— Қайдам. Бу мулкни кимга ташлаб кетаман, қўзим. Ҳар бир дарахти бир болам-ку. Данагидан ўстирганман буларни.

Муслима буви йигирма беш ёшида икки боласи — қизи Зайнабхон ва ўғли Абдукарим билан эридан қолганди. (Эри босмачилар билан курашда ҳалок бўлди.) Ушанда бу жойлар тақир ер эди. Шундан кейин кампир бошқа эр қилмади ва қолган умрини икки сағирнинг тарбияси ва улар учун шу ерни боғ қилишга берди. Кундузлари ер чопди, кўчат экди; кечалари чарх йигириб болаларини боқди-бовлиди. Йиллар ўтиб боғи ҳам, болалари ҳам одам бўлди. Лекин болаларининг бири ота-

сининг изидан кетди (Немис босқинчилари билан кураш-да ҳалок бўлди). Зайнабхон эса, Муслима бувига тамом ўхшамайдиган, учар қуш чиқди: ҳали ўқиш деб Тошкентга кетади, ҳали женотдел бўлиб ойлаб қишлоқма-қишлоқ кезади, кечаги уруш йилларида-ку, бир кун уйда бўлса, бир ҳафта бўлмади. Санжар тоғда сарич йиғаётганларга бош бўлиб юрди. Кампирга ҳамиша вафодор бўлиб, шу боғи қолди.

«Дарахтлар ҳам момонинг боласи экан-да», дея гўё бувиси билан дарахтлар орасидан бир ўхшашлик топмоқчидай боққа қаради Жамшид.

Кеча ёмғирда ювиниб, таналари жигарранг бўлиб қолган ўриклар офтобда исинаётгандек қилт этмай тур-ришар, фақат жажжи япроқчалар орасига биқиниб қолган якка-ярим буришиқ оқ гулларгина пастга учар, боғ оралаб кетган ёлғизоёқ нам сўқмоққа қўнарди. Олча буталари орасидан чақчақлаб учиб чиққан қорая-лоқ, шохлар орасидан оҳиста сузиб ўтиб, сўқмоққа қўн-ди. Сўқмоққа ёпишиб ётган гул барглари титраб кетди.

Жамшид хўрсиниб, сукут қилди. Сўнг бирдан сер-гакланиб, тошлоқ йўлка билан дарвоза томон чопиб кетди. Дарвозадан чиқиб, боғ кўчага тушди. Кўча му-юлишидаги Парда чўлоқнинг тева-раги қари толлар би-лан ўралган ҳовузи супасига чиқиб, сарҳовидаги янтоғи намдан қорайиб кетган девор оша қичқирди:

— Умид-а! Ҳо-о Умид!

Умида — банка қоровули Норқул аканинг қизи. Жамшид билан бир кечада туғилган. Ота-оналар учра-шиб, болалари устида гапиришиб қолганда, уларнинг бир кечада туғилганини эслашар, ўшанда доя ахтариб, бир-бириникига бола югуртирганларини айтиб, кулишар эди. Буни эшитган болалар қувонишар ва бир-бирига қат-тиқ, сирли яқинлик ҳис қилар, бошқа тенгдошларига кўп ҳам қўшилавермас эди.

— Ҳо Умида!

Чорбоғдан «Ҳа-а!» деган ингичка овоз ва хотин ки-шининг тегажаклик қилиб кулгани эшитилди.

— Баққа қара! — Жамшид супадан сакраб тушиб, дарвоза томон чопиб кетди. Дарвозага етмасидан, дар-возанинг ўзи шиғиллаб ичкарига очилди-да, оралиқдан бодом гулли оқ чит кўйлак кийган, қорача юзи ёғ сур-гандай йилтироқ етти ёшлардаги қизча чиқди.

— Умид, даштга кетяппиз! Кўчиб кетяпмиз! Эртага кетамиз! — Жамшид бирпасда даштнинг нималигидан

тортиб, Жалолов билан онасининг ўртоқ эканигача, ўзининг Тилов билан ўртоқ бўлишигача айтиб ташлади.

— Мен ҳам бораман сизлар билан, — деди Умида.

— Майли, — деди Жамшид. — Обкетаман ўзим.

— Онам қўймаса, қочиб кетаман-а?

— Ҳа. Ўзим обкетаман. Тўхта. Тиловнинг отаси билан онам ўртоқ-ку, биз ҳам ўртоқ бўламиз!

Умида гуручдай қайта чиқа бошлаган тишларини кўрсатиб жилмайди.

— Ке.

— Сени Тилов билан ҳам ўртоқ қиламан.

— Йўқ, — деди Умида. — Фақат иккаламиз ўртоқ бўламиз.

— У яхши бола. Даштга борсанг, томоша қилдиради.

— Майли, — рози бўлди Умида.

— Нима единг, оғзинг кўк?

— Исмалоқ сомса. Онам, яна териб ке, яна ёпиб бераман, деди.

— Юр, Етимтепага. Исмалоқ кўп.

Умида ичкарига қайтиб кирди. «Она! Мен Жамшид билан ўртоқ бўлдим!» — деди ва теша кўтариб чиқди.

Бирпасдан сўнг икки ўртоқ атрофи жиққа дарахт лой кўчанинг четларидан югуришиб, қишлоқнинг қоқ ўртасидан туянинг ўркачидай чиқиб турган кўм-кўк тепалик томонга боришарди. Нарзи жувозкашнинг зиғир ёғи ҳиди анқиб турган кўчага тақаш бостирмаси ёнидан ўтгач, катта йўнғичқапояга чиқдилар. Бу ерда бир қанча болалар пальтолари ва дўппиларидан «дарвоза» ясаб, футбол ўйнашарди. Четдаги каллакланган тут остида чўнқайиб ўтирган Мансур лойли қўлини тиззасига тираб, қичқирди:

— Жамши-ид! Қизиқ бўляпти. Ке баққа!

— Тепага борамиз биз! — деди Жамшид.

— Ҳе, қиз билан ўйнайди. Қизалоқ! Қизалоқ!

— Ўзинг қизалоқ! Биз ўртоқ! — деди Жамшид ва ердан бир чангал ҳўл тупроқни олиб, кафтида шошапиша думалоқлаётган Умиданинг билагидан ушлади. — Кетдик. Ташла-е.

Умида Мансурга тилини кўрсатди, лойни ташлаб, Жамшидга эргашди. Йўнғичқанинг ёмғирда мулойим бўлиб қолган калта-калта поялари оёққа қадалмайди — шундоқ майишиб ётади-ю, оёқ олиниши билан титраб-титраб кўтарилади — Жамшиднинг почаси шимарилган

оёқларига, Умиданинг оқ кўйлаги этакларига сув сачрайди.

Тепалик этагидаги сариқ сақичдай лойи чиқиб ётган сўқмоқ ёқасида тўхташди. Сўқмоқнинг уёғи — устида буғ ўрмалаётган шудгор. Шудгорда аллақанча оқ, кўкиш хонаки каптарлар донлаб юрибди. Катта палахса кесак устига чиқиб олган битта чипори томоғини шишириб ғуриллайди, турган ерида айланиб кўкрагини кўтаради.

— Ана, Наим аканинг ғўри, — деди Жамшид каптарларнинг нарийёгидаги кўкимтир бўёғи ювилиб кетган тош қабрни кўрсатиб. Қабрнинг ўртасидан чиқиб турган чорбурчак устуннинг «бўйнига» бири қовжираган, бири сўлиган, яна бири яқиндагина гулзордан узилган гулчамбарлар илиғлиқ эди.

— Юр, — деди Умида. — Гулдан оламин.

— Йўқ, — деди Жамшид. — У гулни олиш ёмон. Хув у кун бу ерга кўп пиянерлар келишди. Абдукарим амакям келдилар. Сивизга чалишди. Майлис қилишди. Биз футбол ўйнаётган эдик, келиб томоша қилдик. Кейин анови гулни қўйиб кетишди. Улар кетгандан кейин Мансур, гулни оламан, деб эди, битта эшакли одам келиб: «Қулогингни кесаман», — деди. Гулни олиш ёмон, деди.

— А, исмалоқ қани? Йўғ-у?

— Уёқда кўп. — Жамшид тепаликнинг орқа томони-га ишора қилди ва қишлоқ чеккасидан отилиб чиққандай, ўйдим-чуқур бағрини тасма-тасма қуйруқдай қор босиб ётган тоққа кўзи тушди. — Тоғимиз баланд-а?

— Баланд, — деди Умида. — Бир кун борамизми?

— Борамиз.

— Тепасигача чиқамиз-а?

— Тепасигача чиқамиз.

— Даштга э-эрта билан кетасизларми?

— Ухлаб қолма яна.

Умида бошини сарак-сарак қилди.

Сўқмоқ ёқасидаги нам кўкатлар устидан яна югуришиб кетдилар Томи қизғиш электростанция биноси-га етгач, чапга бурилдилар, тепалик ортига ўтиб кўринмай кетдилар.

* * *

Эртаси кечки пайт Жалолов қора тўриқ отда, Зайнабхон ўзининг сариқ жийрон отида қайтиб келди. (1944 йилда Зайнабхон тоғда сирач йиғаетганларга бош

бўлиб юрар экан, Дуболо тизмасидан райком бериб қўйган катта бўз отини етаклаб ўтаётганида, тош кўчган, от жарга қулаб кетган эди. Кейин Зайнабхон ўлган отнинг эгар-жабдуқларини райкомга обкелиб топширган-у, бошқа от сўрамай, ўзи мол бозоридан мана шу сариқ жийронни ўн тўрт мингга сотиб олганди. Ундан бери, мана, тўрт йил ўтди, сариқ жийрон ҳамон Зайнабхоннинг ҳамроҳи.) Шу кеча яна ёмғир ёғди. Жалолов яна меҳмонхонада ётди. Муслима буви яна у кишининг келганини ёқтирмай гапирди. Зайнабхон яна рад этди. Жамшид яна меҳмонхонага чиқиб, Жалоловнинг ёнига ўтирди, Жалолов яна дашт ҳақида гапирди.

Эртасига Жамшид уйғониб, яна дераза ойнасида бир даста олмос нур кўрди. Яна кўзларини уқалаб, меҳмонхонага югурди... Жалолов елкаларининг ранги ўчган мошранг гимнастёркада, чой ичиб ўтирар, ёнида жанда олача чопонининг барларини белбоғи орқасига қистириб олган, тагин иккита йигит тиз чўккан эди. Чиқиб дарвозахонага қаради Жамшид. Отлар ўз ўрида, уларнинг сафига тагин олтита эшак қўшилган эди.

Шоҳсупа ёнида онаси билан бувиси гаплашиб турибди.

— Ўзингга, болангга эҳтиёт бўлсанг бас, — деди кампир. — Мендан кўнглинг тўқ бўлсин.

— Аммамни чақиртиринг бўлмасам, — деди Зайнабхон.

— Чақиртираман. — Кампирнинг Жамшидга кўзи тушиб, сертомир, озгин қўлини чўзди. — Бери ке, бир ўпай.

Жамшид яна тошлоқ йўлка билан дарвоза томон чопиб кетди. Аммо Умидани йўлда учратди. Онаси билан шу ёққа келишаётган экан. Умида иккита кўйлагини устма-уст кийиб олган, қўлидаги зогора нонни ютоқиб кавшарди.

— Мен ҳам бораман-а, Жамшид, бораман-а? — деди у шивирлаб.

— Борасан, борасан, — деди Жамшид.

Аммо Рўзи опа ҳовуз бўйида Зайнабхонлар билан хайрлашгач, Умиданинг билагидан маҳкам ушлаб уйга олиб кириб кетди.

II

Жиякларини баланд барра ўт ва қўзқулоқлар босиб кетган қизил қумоқ йўл. Унда-бунда ерга сингмай қолган сарғиш ҳалқоблар. Осмон қатқалоқдай дарз кет-